

Wie de geschiedenis van Uithuizen bestudeert, komt steeds meer tot de overtuiging dat dit dorp altijd een belangrijke centrumfunctie heeft vervuld. Bovendien blijkt het inwonertal door de jaren heen steeds relatief hoog te zijn geweest. Zo spreekt bv. Abel Eppens van Uithuizen in het jaar 1558 van een „groot volkrijk dorp”. Mr A. J. de Sitter schreef over Uithuizen in zijn „Tegenwoordige staat van Stad en Lande” (1793) dat dit dorp één der aanzienlijkste dorpen van geheel Hunzingo was.

Toch behoort Uithuizen tot de oudste dorpen van dit landsdeel. Toen de evangelieprediker Ludger in 779 uit Rome terugkwam, predikte hij te Helwerd, Warffum, Usquert, Holwinde, Rottum, Oldorp en nog andere plaatsen. Uithuizen wordt echter niet genoemd. Men veronderstelt dat Uithuizen ontstaan is vanuit het Oldörp. Dit was oudtijds een wierde-nederzetting, waarvan enkele woningen, die wat verder achteraf stonden, de „Uiterste huizen” genoemd werden. Uithuizen wordt voor het eerst vermeld als „Utheim” in een register uit de 10de eeuw. Uit namegenoege dezelfde tijd dateert een beschrijving, welke veel later — in 1864 — opnieuw is uitgegeven te Berlijn:

„Uthuson, een reeds vroeg aanzienlijk kerkdorp. Het ligt niet op een wierde, maar op een hoge rug of schoorwal, door de Eems gevormd. Het is van veel later datum dan de wierdedorpen (wat uit geregelde en ordelijke bebouwing blijkt).

Typend voor de ontwikkeling van deze streek is de naamgeving van de nederzettingen. De naam „buitenste of uiterste huizen” werd gegeven door de bewoners van de wierde Oldörp, terwijl deze laatste naam weer door de bewoners van Uithuizen zal zijn gegeven. Men heeft de oostwaarts gerichte verhuizing in de plaatsnamen vastgelegd: Oldörp, Uithuizen, Uithuizermeeden (in 1370 van Uithuizen gescheiden), Oosternieland, Oostende.

Uithuizen: heden en verleden van kerken en borgen in kort bestek

10 door J. RITTERSMA
Foto's: K. Loonstra

De kerk staat in het centrum van het dorp, omringd door een bescheiden kerkhof. Het uitwendige der kerk is — in tegenstelling tot het interieur — niet zo aantrekkelijk. Dit heeft als voornaamste oorzaak dat de muren bepleisterd zijn, waardoor de originele baksteenstructuur aan het oog onttrokken is, waar nog bij komt dat het uitwendige der kerk sterk is

gewijzigd.

Zoals gezegd is het interieur van de kerk veel aantrekkelijker, en daarom nodigen wij u uit de kerk van binnen te bezichtigen.

De kerkruimte wordt overspannen door meloenvormige koepelgewelven, met acht ribben, die bij het derde travee in een rijke rozet samenkomen. Het 15de-eeuwse koor is door kruisribgewelven

overdekt. De gordelbogen zijn flauw-spitsbogig van vorm. Het schip bestaat uit drie traveeën, waarvan de kleine vensters indertijd zijn vervangen door grotere. Aan de noordzijde is in ongeveer 1750 een nieuwe zijbeuk aangebracht, tegenover het tweede en derde travee. Opvallend is de grote zware trek-balk, met het jaartal 1612, het

jaar waarin de nodige herstellingen en vernieuwingen zijn aangebracht. Dit duidt enigszins op de ouderdom van het gebouw. Het schip dateert vermoedelijk uit het tweede kwart van de 13de eeuw. Een der opvallendste onderdelen van het meubilair is de rijk gebeeldhouwde preekstoel uit 1713. Op de panelen zijn de vier evangelisten afgebeeld, met het daarbij behorende lofwerk en de symbolen. Ook op het klankbord zijn de vier evangelisten te zien, tevens op het klankbord het wapen van de familie Alberda en van de familie van Berum.

Ook voorzien van rijk houtsnijwerk zijn de herenbanken uit het jaar 1703. Boven deze banken het wapen van de Alberda's en andere families. Interessant zijn ook het avondmaalsgerel en het doopvont. Het zijn geschenken van Cornelis Brandly. Het gerel bestaat uit één grote zilveren schaal en acht zilveren bekers.

Eén van de pronkstukken in de Uithuizer kerk is het uit 1701 daterende orgel. Het is een schepping van de alom bekende en beroemde Arp Schnitger. Het jaar 1969 was het jaar ter gedachtenis aan deze orgelbouwer. Veel is er de laatste tijd over deze man geschreven en talrijke concerten zijn — in het raam van zijn herdenking — gegeven. Niet ten onrechte! De instrumenten die Arp Schnitger gebouwd heeft, hebben een eigen klankkleur en de liefhebbers van orgelmuziek raken steeds weer in vervoering bij het horen van de klanken, afkomstig van een „Schnitger-orgel”. En deze bewonderaars komen niet alleen uit Noord-Nederland en N.-Duitsland — het werkterrein van Schnitger — maar ook uit de rest van Nederland, uit Europa en zelfs uit Amerika. Vele van de door Arp Schnitger vervaardigde orgels hebben in de loop der jaren veel te lijden gehad door veranderingen inzake orgelklank en orgelbouw, terwijl er veel door verandering, vervanging en onoordeelkundige restauratie is verloren gegaan. Schnitgers schepping te Uithuizen behoort nog steeds tot één der meest complete en oorspronkelijkste van zijn nog bestaande oeuvre.

Het orgel met rugpositief is in het midden voorzien van het wapen van de familie Alberda, die een groot deel der bouwkosten op zich had genomen. Ook de rest van de orgelkast bezit fraai houtsnijwerk. Een ongelukkige bijkomstigheid van kerk en orgel is de slechte akoestiek der kerkruimte, maar desondanks mag Uithuizen trots zijn op een dergelijk cultuurmonument.

Voor we het kerkinterieur verlaten, willen wij u nog op enkele dingen wijzen. Allereerst op de grote grafkelder van de familie Halsema. Deze bevond zich onder de voorkapel, aan de noordzijde van de kerk. De kelder is opgevoerd, daarvoor in de plaats nu een koperen muurplaat met latijns opschrift.

Vervolgens willen wij uw aandacht vestigen op de rouwborden in het koor. Tussen de ramen hangen vier borden ter nagedachtenis van enkele bewoners van de Menkemaborg, nl. Mello Alberda, overleden in 1699; Unico Allard Alberda van Menkema en Dijksterhuis, overleden in 1714; Everdina Cornera van Berum, overl. 1741; Unico Allard Alberda van Menkema en Dijksterhuis, overl. 1790. Onder het koor bevindt zich de grafkelder voor het geslacht Alberda.

Als laatste willen wij uw aandacht vestigen op een eigenaardige grafsteen. Het is een lange blauwe zerk, waaronder — volgens overleveringen — een spaans edelman begraven ligt. Het opschrift vermeldt echter, dat hier in 1560 Bonno van Awlsum ligt begraven. Het wapenschild vertoont drie leliën met een zespuntige ster. Het wapen is volkomen gelijk aan het wapen der Alberda's. Het is mogelijk dat de jonge Bonno als edelman deel uitmaakte van de hofstoet van Karel V en misschien in Spanje is geweest. Het zou een verklaring voor de begraven spaanse edelman kunnen zijn. Dat het wapen van de Alberda's op deze grafzerk te vinden is ligt min of meer voor de hand. De familie Alberda had een groot aantal heerden in eigendom en bovendien vielen vele eigendommen onder hun rectstool, w.o. ook de „Ausmaheerd”.

Een der rouwborden in het koor. Zij hangen er ter nagedachtenis aan de roemruchte groningse landadel.

Voor we de hervormde kerk van Uithuizen verlaten, willen we nog even stilstaan bij de oude toren. De toren stond vroeger los van de kerk. Nu is er een verbinding waardoor men onder het orgel de kerk binnen komt. De toren is grotendeels opgebouwd van tufsteen. De top wordt gekroond door een tentdak. In de toren hangen twee nieuwe klokken. De oude zijn in 1715 en 1787 gegoten en in de oorlog door de bezetter gestolen. De kleine klok was eertijds een geschenk van Everdina Cornera van Berum en de grote klok van Unico Allard Alberda van Menkema.

Behalve de hervormde kerk staan er nog meer kerken in Uithuizen, zo o.a. de rooms-katholieke kerk. We willen niet speciaal de — in 1861 gebouwde — kerk voor het voetlicht brengen, maar wel de geschiedenis van de parochie. Het is misschien dienstig nogmaals te benadrukken dat alle oude kerkgebouwen in oorsprong katholieke godshuizen waren. Zo ook de hervormde kerk te Uithuizen; deze was gewijd aan de H. Jacobus. Aan alles is te zien dat de godsdienst toentertijd anders gericht was dan in de latere protestantse kerken.

Na de hervorming werden vele dorpskerken overgenomen door 't protestantisme. Na de reformatie

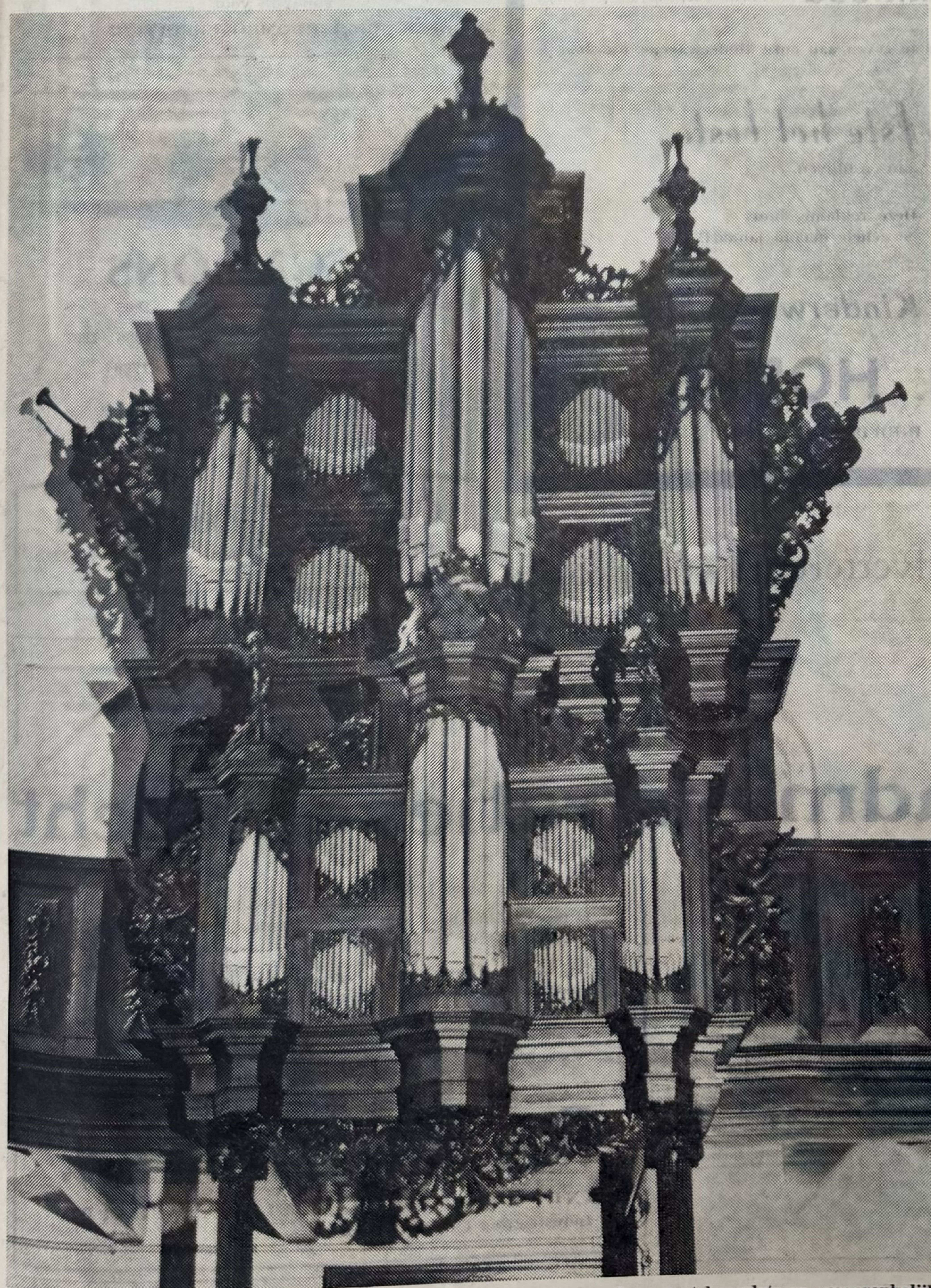
splitste het katholieke geloof zich in rooms-katholiek en hervormd. Voor de hervorming werd het christelijke of katholieke geloof gepredikt door Ludger. Dat zijn predikatie ook in Uithuizen op den duur gevolgen had, bewijst het feit, dat er in ongeveer 1100 een kapel moet zijn geweest, gewijd aan de H. Dyonisius uit Frankrijk. Later bouwde men de huidige hervormde kerk, toen de katholieke kerk.

Na de reformatie ging het r.k. geloof in Uithuizen een moeilijke tijd tegemoet. Zoals overal in de overwegend protestantse gewesten werden de r.k. christenen met bedreiging van geweld uit hun parochie verdronen. Toch bleef de parochie van Uithuizen — vaak in stilte — als een enclave van dit geloof, bestaan. Zo werd in 1607 — in het geheim — opnieuw een parochie gesticht. Sindsdien heeft de parochie zich steeds weten te handhaven. Een bekend pater uit de geschiedenis van de parochie was pater Henricus, die in 1636 overleed.

Na moeilijke tijden is het uiteindelijk toch nog zover gekomen, dat een gebouw aan de Hoofdstraat gebouwd kon worden. Het getuigt van doorzetting en volharding van een geloofsovertuiging, die teruggrijpt in de zeer vroege geschiedenis van dit gewest.

De preekstoel uit 1713, een der opvallendste onderdelen van het meubilair. Op de panelen en het klankbord de vier evangelisten.

Dit orgel, een schepping van de wereldberoemde Arp Schnitger, is een der meest complete en oorspronkelijkste van diens nog bestaande oeuvre.